

OSNOVNA METODOLOŠKA POLAZIŠTA STRUKOVNOG ISTRAŽIVANJA EKONOMSKIH POJAVA¹

Nebojšta Backović, Gordana Jovanović, Sonja D. Radenković
Visoka ekonomska škola strukovnih studija Peć u Leposaviću

Rezime. Specijalistički stručni rad je svojevrsni projekat istraživanja nekog ekonomskog pitanja (problema). Ovaj rad ima za cilj da pokaže da se u izradi specijalističkog projekta primenjuju naučne metode istraživanja bez obzira što ova kategorija stvaralaštva ne spada u domen naučnog stvaralaštva. Primena principa, pravila i procedura naučnog metoda u izradi specijalističkog rada omogućava da se na jasan, konsistentan, sistematičan i logičan način pristupi istraživanju i dodje do određenih saznanja ili zaključaka o konkretnom istraživačkom pitanju (problemu).

ključne reči: metodologija, strukovne studije, ekonomske pojave

UVOD

Ekonomija, kao i svaka druga naučna disciplina, ima svoj metod proučavanja, svoj način otkrivanja onog što je zakonito u ekonomskim pojavama i menjanju stvarnosti, koji je utemeljen na odgovarajućim naučno-teoretskim i logičnim principima.

Ekonomisti pristupaju predmetu istraživanja sa naučnom objektivnošću. Oni pristupaju proučavanju ekonomije na isti način kao što fizičar proučava materiju, lii biolog život: iznose teroije, sakupljaju podatke, a onda te podatke analiziraju nastojeći da potvrde ili odbace svoje teorije.

Tvrdnja da je ekonomija nauka laicima se može učiniti čudnim. Konačno, ekonomisti ne rade sa epruvetama ili teleskopima. Suština nauke, međutim, jeste naučni metod-neprestano iznošenje i testiranje teorija o tome kako svet funkcioniše. Drugim rečima, da bismo razumeli kako

¹ Pregledni rad. *Primljeno u redakciju: 22.02.2012. Prihvaćeno za objavljivanje: 13.05.2012.*

ekonomisti pristupaju istraživanjima, mi moramo prihvatiti određene načine dolaska do cilja, a ovi načini se jednim imenom zovu naučni metod. U tom sklopu ćemo pod naučnim metodom podrazumjevati primenu niza principa, pravila i procedura a koje omogućavaju usvajanje naučnog saznanja.²

Cilj empirijskog strukovnog istaživanja ekonomista je da prepozna, prouči, objasni i primeni savremena teorijska znanja iz određene ekonomske oblasti u praksi i unapredi postojeću praksu. Konačno, razdvajanje teorije i prakse nije moguće ukoliko se želi doći do pouzdanog naučnog saznanja.

Ovaj rad je oslonjen na programski sadržaj predmeta metode i tehnike strukovnog istraživanja u okviru programa specijalističkih strukovnih studija. Cilj rada je da pojasni, dopuni i sintetizuje postojeća saznanja u ovoj oblasti i omogući studentima specijalističkih studija da ovaladaju postupkom istraživanja ekonomskih pojava, te da im olakša samu pripremu i izvedbu rada. Saglasno tome rad obuhvata sadržaje vezane za speicifičnosti strukovnih istraživanja, problematiku koncipiranja, projektovanja i realizacije ekonomskih istraživanja sa pregledom najčešće primenjivanih načina prikupljanja podataka.

U pisanju rada rukovodili smo se stavom da se u izradi specijalističkog rada primenjuju naučne metode istraživanja, bez obzira što ova kategorija stvaralaštva (stručni rad) ne spada u domen naučnog doprinosa (tipa naučne monografije; doktorske disertacije i sl.).³

Da bi se moglo doći do primene naučnog metoda u strukovnom istraživanju ekonomskih pojava, valja poći od najznačajnijih saznanja iz opšte metodologije⁴ kao i metodologije ekonomskih nauka. Iz teorijskih doprinosa velikih ekonomista i najpoznatijih škola ekonomske misli nastojali smo da prepoznamo njihova metodološka polazišta i strukturu metodološkog procesa.⁵ Cilj nam je bio da u ovom radu prenesemo taj način razmišljanja. To je jedan od načina da ukažemo na moguće puteve kojim treba krenuti u istraživanje ekonomskih pojava.

U nastojanju da se elaboriraju prethodna pitanja materija, ovog rada je strukturirana u dva dela, pored uvoda i zaključka. Prvi deo rada ukazuje

² Barnes B, Bloor, D. and Hanky, J., Scientific Knowledge, Chicago, the University of Chicago Press, 1996

³ Zelenika, R., Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000

⁴ Šušnjić, Đ., Metodologija, Čigoja Štampa, Beograd, 2002

⁵ Menger, K., Istraživanja o metodi društvenih nauka s posebnim akcentom na političku ekonomiju, knjiga I, Službeni glasnik, Beograd, 2008

na to kako ekonomisti pristupaju predmetu istraživanja. Drugim rečima, pre nego što se upustimo u razmatranja osnovnih elemenata i struktura naučnog istraživanja, potrebno je da steknemo uvid u to kako ekonomisti primenjuju naučni metod da bi ispitali funkcionisanje sveta u kome živimo. U drugom delu rada odrađen je celovit istraživački postupak sa sadržajem primerenim ekonomskoj struci.

1. Metodološki okvir savremene ekonomske nauke

1.1. Kako ekonomisti pristupaju predmetu istraživanja

Za razliku od mnogih prirodnih nauka (hemija, fizika, i dr.) ekonomska nauka, kao i druge društvene nauke, svoje naučne rezultate ne može da proverava u laboratoriji, na osnovu laboratorijski kontrolisanog eksperimenta (opita). Ekonomisti, poput astrologa i biologa koji proučavaju evoluciju, moraju da se zadovolje sa onoliko podataka koliko im dozvoljavaju stvarni događaji.⁶

Da bi našli zamenu za laboratorijske eksperimente, ekonomisti poklanjaju pažnju događajima iz realnog sveta. Tako na primer, kada se rat na Srednjem istoku prekinuo dotok sirove nafte, cene nafte naglo su skočile u celom svetu. To je umanjilo životni standard potrošača nafte i njenih derivata. Kreatore ekonomske politike to stavlja pred težak izbor kako da reaguju. Za sve koji se bave ekonomskom naukom ovakav događaj je prilika za proučavanje uticaja jednog ključnog prirodnog resursa na privredu širom sveta, a ta prilika traje dugo nakon što se okonča rast cena izazvan ratom. Prema tome, u pozadini političkih kriza koje dovode i do ratova između naroda i država najčešće se nalazi neki konkretan ekonomski povod (izvorište nafte, rudna bogastva, plodna zemljišta, strateška putna raskršća, izlaz na more itd.). Čak i kad neki politički problem na prvi pogled izgleda „neekonomski“, u njegovoj biti, po pravilu, sadržana je i odgovarajuća ekonomska komponenta, više ili manje prepoznatljiva. O tome svedoče reči čuvenog Kejnsa, ekonomiste čije su ideje imale ogroman uticaj na razvoj društva u 20-tom veku: „Zaista, ništa drugo ne upravlja svetom koliko ekonomija“.⁷

Mnogi društveni, politički, socijalni i drugi problemi koji opterećuju savremeni svet po svom karakteru su ekonomski. Sa njima se svakodnevno suočavaju, u većoj ili manjoj meri, pojedinci, porodice (domaćinstva),

⁶ Mankju, N. G., Principi ekonomije, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2006, str. 21

⁷ Keys, J. M., The General Theory of Employment Interest and Money, London, Macmillan, 1936, pp.383

preduzeća, države i svet u celini. Odgovori na brojne ekonomske probleme koje sobom nosi svakodnevni život i savremeni tehničko-tehnološki razvoj nisu unapred dati, do njih se stalno i iznova mora da dolazi. U tome posebno mesto i ulogu ima ekonomska nauka i čitav splet ekonomskih naučnih disciplina.

U središtu faktora koji primarno generišu ekonomske probleme nalazi se nesklad između neograničenih želja i potreba ljudi za raznovrsnim dobrima i uslugama, s jedne, i ograničenih dobara i usluga za zadovoljenje takvih želja i potreba, uključujući i ograničene ekonomske resurse za proizvodnju tih dobara i usluga (zemlja, rad, kapital, preduzetnička znanja i sposobnosti), s druge strane. Upravo je retkost ta koja je izvor ekonomskih problema i koja nalaže racionalnost u ponašanju privrednih subjekata. Zbog oskudne raspoloživosti resursa ljudi su prinuđeni da stalno vrše izbore (birajući jednu opciju od više raspoloživih mogućnosti), jer nisu u stanju da zadovolje sve želje.

Ekonomska nauka se bavi analizom načina na koji ljudi, pojedinačno ili u grupama odlučuju o upotrebi oskudnih resursa. To je nauka koja proučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i oskudnih sredstava koja su potrebna za alternativne upotrebe.

Kako bi se što objektivnije sagledali aktuelni društveno ekonomski problemi i iznašla rešenja za iste ekonomska nauka koristi metodološka polazišta različitih škola ekonomske misli.

U fokusu savremene neoklasike, do skora vodećeg pravca u ekonomskoj nauci, je racionalni *homo economicus* kao osnovna analitička jedinica analize. Reč je o racionalnom pojedincu sa stabilnim preferencijama koji donosi odluke kako da koristi oskudne resurse na najefikasniji način. Posmatrano iz ugla ekonomske nauke to znači da čovek poseduje moć optimalne alokacije oskudnih resursa na najpoželjnije upotrebe i maksimizacije korisnosti i profita. Radi se o pretpostavci (odnosno postulatu) od koje polazi neoklasična ekonomska doktrina da bi objasnila ekonomske i društvene fenomene (pojave). Ponašanja i akcije kolektiviteta, kao naprimer, preduzeća, država, izvode se iz ponašanja i akcija pojedinaca. Drugim rečima, funkcionisanje svih poslovnih i privrednih sistema shvaćeni su kao nešto što proizilazi iz odluka, akcija i ponašanja pojedinaca. To jasno pokazuje da je neoklasična ekonomska doktrina u centar istraživanja ekonomske stvarnosti stavila pojedinca sa svojim očekivanjima⁸.

⁸ Adamu Smitu se odaju zasluge u primeni načnog metoda u analizi ekonomskih pojava, posebno u smislu afirmacije apstraktnog i deduktivnog načina rezonovanja sa pozicija metodološkog individualizma. Polazi od toga da se čovek razlikuje od ostalih

Nasuprot atomističkim teorijama zasnovanim na metodološkom individualizmu koje su stajale na stanovištu statičkog poimanja sveta⁹, savremeni mejnstrim u ekonomskoj nauci (neoinstitucionalizam) posmatra svet kao razvojnu dinamičku celinu. Smeštajući ekonomiju kao nauku u širi interdisciplinarni kontekst savremena ekonomska doktrina proširuje horizonte istraživanja, analizirajući stvarni svet neizvesnosti i dinamičkih promena.¹⁰ Ona smatra da su ekonomski problemi savremene stvarnosti u toj meri kompleksni i složeni da se ne mogu objasniti simplifikovanim modelima neoklasične ekonomske doktrine zasnovane na načelima mehaničkog determinizma i statičnosti. Takav pristup se pokazao korisnim u istraživanju determinističkih sistema (tehničko-tehnoloških), ali je sve jasnije vremenom ispoljavao vidna ograničenja u istraživanju problema realnog sveta punog neizvesnosti i dinamičnih promena. Izolovano posmatranje ponašanja i akcija pojedinaca (privrednih subjekata) zasnovanog na načelima metodološkog individualizma i statičnosti, direktno ograničava i sprečava otkrivanje i upoznavanje odnosa posmatranog subjekta istraživanja sa njegovom sredinom (okruženjem), a sredina ima odlučujući uticaj na način donošenja odluka, akcije i ponašanja svakog pojedinca (privrednog subjekta).

živih bića sposobnošću racionalnog rasuđivanja. Pretpostavka je da pojedinci na sve podsticaje iz okruženja reaguju na jedan potpuno programiran i optimizirajući način. Kako je čovek biće sa određenim potrebama to on započinje ekonomsku aktivnost kako bi prevladao stanje nedovoljne satisfakcije i time maksimirao svoju korisnost. Takav postupak jeste čin lične motivacije, ali pojedinci naspram prirode ne mogu samostalno i izolovano, što implicira da individue nužno stupaju u odnose sa drugim ljudima. Na taj način je logično da funkcionisanje grupa pa i celog društva bude refleksija individualnog delovanja (Udehn, L., *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*, London & New York, Routledge, 2001)

⁹ Evidentno je da inherentna statika i idealistička priroda neoklasičnu ekonomiju udaljavaju od stvarnosti. Na taj način ona postaje apstraktna teorijska paradigma i sve učestalije je predmet kritike mnogih ekonomista. U argumentovanoj kritici neoklasične ekonomske teorije ističu se četiri specifične slabosti: 1) neadekvatne su pretpostavke o ponašanju aktera, 2) nema institucija u analizi, 3) nema razmatranja vremenske dimenzije; 4) informacije su pretpostavljene savršenima i besplatnima (North, C. D., *In Anticipation of the Marriage of Political and Economic Theory*, in *Act James at all*, 1999, pp. 314-317)

¹⁰ Smatra se da je iznijansiranjem istraživačkom aparaturom ugledna grupa neoinstitucionalista predvođena nobelovcima Northonom i Wilijamsonom dala značajan doprinos unapređenju ekonomske analize. Zahvaljujući obogaćenom institucionalnom instrumentarijumu, ovaj pravac u ekonomskoj nauci sve implicintnije uspeva da odgovori izazovima vremena. (Stefanović, Z., *Instrumentalistički pravac ekonomske misli*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2009).

Protagonisti vodeće ekonomske paradigme ne vrše napad na naeoklasičnu ekonomsku teoriju već ukazuju jednostavno da je ona nekompetentna da objasni savremene ekonomske i društvene tokove. Izgradnja teorijskih i metodoloških postulata veoma sličnih matematičkim pravilima udaljavaju neoklasiku od problema realnog sveta.

Da bi izbegli logički pozitivizam koji vodi redukovanju ekonomske stvarnosti i svodi ga na deterministički model logičnih relacija, savremeni mejnstrim zasniva svoju teoriju na metodološkom holizmu.

Savremena ekonomska doktrina zasnovana na metodološkom holizmu¹¹ ne poriče činjenicu da se društvo sastoji od pojedinaca, ali naglašava da ono nije prost zbir individua i njihovih motiva. Holistička koncepcija realnosti pretpostavlja da su karakteristike delova presudno određene celinom kojoj pripadaju. Radi se o logičnoj pretpostavci da nešto možemo razumeti samo kada spoznamo njegovo mesto u okviru celine.

Ove nove holističke teorije su uverene da je celina ne samo veća od skupa svojih delova, nego i da su ti delovi toliko povezani da je njihovo postojanje uslovljeno postojanjem njihovih uzajamnih veza.

Nova naučna (ekonomska) metodologija polazi od činjenice da individualizam potcenjuje pa čak i zanemaruje povezanost između ljudi dok holizam umanjuje važnost individualnog delovanja i kreativnosti.¹² Naučni imperativ je stvaranje nepristrasnog metodološkog jezgra kojim se i individualni i društvena (kolektivna) svojstva sistema proglašavaju jednako relevantnim u cilju otkrivanja suštine određene ekonomske pojave, utvrđivanja zakonitosti njenog ispoljavanja i razvoja.¹³

¹¹ Ličnost koja je dala poseban pečat primeni metodološkog holizma u razumevanju ekonomske stvarnosti i koji danas slovi za tvorca moderne makroekonomije je Džon Majnard Kejns. U njegovom delu može se uočiti dijametralno različit pristup problemima društveno-ekonomske stvarnosti u odnosu na ostale autore iz oblasti ekonomske teorije, što je značajnim delom posledica drugačijeg polaznog stanovišta u metodologiji naučnoistraživačkog rada. Njegov koncept u osnovu je inspirisan neizvesnošću i nedovoljnim znanjem ekonomskih subjekata u trenutku kada donose ekonomske odluke. (Šire o tome: Kitanović, D., Petrović, D., Ogleđi o metodološkim problemima savremene ekonomske nauke, Niš, 2010, str. 68)

¹² Bunge, M., Systemism: the Alternative to Individualism and Holism, The Journal of Socio-Economics, Vol 29, No. 2, 2000, pp. 147-157

¹³ Kitanović, D., Petrović, D., Ogleđi o metodološkim problemima savremene ekonomske nauke, Niš, 2010

1.2. Osnovni elementi ekonomske teorije

U istraživanju privredne stvarnosti ekonomska nauka koristi naučne teorije i modele, odnosno raznovrsne metode ekonomske analize, metodološke pristupe i postupke.

Teorije i modeli omogućuju pojednostavljena objašnjenja i predviđanja o ekonomskim pojavama i ponašanju ljudi na osnovu čega se formira realno mišljenje o određenom problemu.

Ekonomska teorija je sistematizovani skup naučnih znanja i pravila na osnovu kojih se mogu analizirati raspoložive informacije, objasniti suština neke pojave, fenomena ili problema, istraživati uzroci i posledice odnosa između određenih pojava, kao i predviđati budući događaji.

Odgovarajuće ekonomske teorije daju odgovore na pitanja kao što su, na primer: zašto cena iste robe fluktuirá zavisno od vremena i prostora i zašto cena nekih dobara, na istom tržištu, raste a drugih padaju, zašto dolazi do obezvređenja nacionalne valute, zašto je neka zemlja industrijski nerazvijena iako raspolaže zadovoljavajućim prirodnim resursima itd.

Ekonomske modeli pomažu ekonomistima u rešavanju ključnih problema. Ekonomisti koriste modele da bi izučili kako funkcioniše svet. Ekonomski model je formalni teoretski stav pojednostavljeni sistem koji se koristi za simuliranje određenih aspekata realne ekonomije za dobijanje potrebnih informacija, o tome kako se pretpostavlja da određeni deo ili delovi ekonomije i privrednih segmenata funkcionišu.

*Ekonomska teorija sastoji se iz pet osnovnih elemenata: pretpostavki, hipoteza, varijabli, verifikacija i predviđanja.*¹⁴

U simulaciji određenih aspekata ekonomske stvarnosti ekonomisti koriste *pretpostavke*. Reč je o apstrakcijama izvedenim iz stvarnosti. Dobro formulisane pretpostavke preduslov su dobrog predviđanja. Pretpostavke su dobre ako su realne, ako nisu u koliziji sa stvarnošću. Nerealne pretpostavke umanjuju vrednost svake ekonomske teorije, odnosno devalviraju rezultate datog naučnog istraživanja.

¹⁴ Zelenika Ratko, Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000

U konstituisanju teorijskih ekonomskih pretpostavki od posebne važnosti je korišćenje klauzule „ceteris paribus“. Smisao te klauzule je da se jedna ekonomska pojava izolovano posmatra „pod nepromenjenim dugim okolnostima“, to jest u svom „čistom“ obliku, pod pretpostavkom da su sve varijable koje na nju u stvarnosti utiču nepromenjene (konstantne). Tako, na primer, mogućnosti privrednog rasta jedne zemlje mogu se analizirati uz apstrahovanje uticaja ekonomskih odnosa sa inostranstvom na taj rast i sl.

Hipoteza je nagoveštaj, pretpostavka o postojanju mogućih funkcionalnih, po pravilu uzročno-posledičnih odnosa između dve ili više varijabli, koju treba proveriti. U istraživanju konkretnih pojava i situacija gde se prepliću mnogi uticaji, hipoteza je kao crvena nit koja nam omogućuje orijentaciju i vodi jednom izlazu. Svakako, postavljanje hipoteze iziskuje ne samo poznavanje naučnih istina nego i istraživački duh.

Varijabla je veličina podložna promenama, odnosno veličina koja može da ima različite vrednosti. Ekonomska nauka istražuje odnose koji se uspostavljaju između različitih ekonomskih varijabli. Na primer, cena nekog deobra je jedna varijabla, a tražena količina dog dobra je druga varijabla. Kakvi su odnosi mogući između te dve varijable? Kako visina cene može da utiče na količinu dobara koju potrošači žele da kupe? Kako pak, ponuđena količina datog dobra može da utiče na visinu njegove cene itd.

Funkcijama se predstavlja odnos između dve ili više varijabli. One pokazuju kako jedna varijabla zavisi od jedne ili više drugih varijabli. Na primer, jedna varijabla-lični dohodak D radnika može da bude funkcija takvih varijabli kao što su broj radnih časova u mesecu (H) i cena satnice (W)

$$D=F(H;W)$$

Valja reći da se često grafikoni u ekonomskoj analizi (i u ekonomskim modelima) koriste kao sredstvo za prikazivanje veza i odnosa između ekonomskih varijabli. Ili, drugim rečima grafikoni predstavljaju ilustraciju, kao pomoćno sredstvo za objašnjenje nekih ekonomskih pojava. Konačno, grafikonom se jednostavno i brzo prikazuje ono što bi inače iziskivalo brojene stranice teksta u knjizi.

Verifikacija je naučni postupak koji se koristi za proveru pretpostavki i hipoteza od kojih se pošlo u naučno istraživanje. Provera pretpostvki i hipoteza vrši se upoređivanjem rezultata dobijenih naučnim strukovnim istraživanjem sa stvarnošću, odnosno sa empiriskim stanjem pojave koja je predmet analize.

Najpouzdanije sredstvo za proveravanje pretpostavki i hipoteza je eksperiment (test, studija slučaja). Ako se pak izvedeni zaključci ne potvrde, mora se praviti i proveravati nova hipoteza. Od Kopernika do Anštajna, sva velika otkrića išla su tim putem.

Predviđanja su uslovni iskazi, izvedeni primenom doslednog teoriskog postupka, a koji se izražavaju u obliku: "ako učine to, desiće se to i to". Na primer, ako kompanija maksimira svoj profit i ako se druge pretpostavke i hipoteze pokažu tačnim, porast stopa oporezivanja prihoda kompanije prouzrokuje smanjenje sume investicija koje ta kompanija izdvaja za izgradnju nove fabrike i nabavku opreme.

Predviđanja su, u stvari, dedukcija pretpostavki. Predviđanje u ekonomiji je u znatnoj meri otežano zato što su ekonomske pojave same po sebi kompleksne i kontraverzne, pa neretko i nepredvidive. Sasvim je sigurno, da ako bi bilo moguće utvrditi tačan opšti pravac kretanja uzroka i posledica ekonomskih fenomena (cena proizvodnje, nezaposlenosti...), time bi već bio ostvaren krupan korak napred.

2. Smernice za izradu projekta strukovnog istraživanja

2.1. Struktura projekta strukovnog istraživanja

Specijalistički stručni rad je svojevrsni projekat istraživanja nekog ekonomskog pitanja (problema). Tema rada može da bude povezana sa teorijskim aspektima naučne discipline, ili sa praktičnim aspektima nastavno-predmetne oblasti (praktično istraživanje određene pojave, ili analiza slučaja iz prakse).

Bez obzira da li je tema više okrenuta teoriji ili praksi, ona treba da zadovolji određene principe i kriterijume, kao što su: 1) savremenost i aktuelnost, 2) atraktivnost; 3) interesantnost; 4) relevantnost za datu naučno-stručnu oblast; 4) relevantnost za datu naučno-stručnu oblast, 5) podobnost za obradu (sa stanovišta dostupnosti izvora i vremena za obradu), 6) preciznost u sadržajnoj određenosti i odmerenosti (ni preuska, niti preširoka), 7) konkretnost (neapstraktna, ili uopštena).

Priroda teme specijalističkog rada opredeljuje i način obrade. U nastavnoj praksi postoje sledeća tri načina: 1) ako je tema teorijska, student prikuplja relevantnu literaturu, vrši izbor i strukturiranje sadržaja prema tezama postavljenim u okviru određene teme, analizira izabrani sadržaj i prezentira saznanja relevantna za temu; 2) kod tema koje su više okrenute praksi studenti primenjuju znanja usvojena u nastavno-obrazovnom

procesu, a proučavanjem adekvatne literature na analizu primera iz prakse, rešavanjem konkretnih praktičnih zadataka, empirijska istraživanja, studiju slučaja i sl. 3) teme teorijsko-aplikativnog karaktera zahtevaju kombinaciju prethodna dva načina.

Strukovno istraživanje predstavlja jedan sveobuhvatan postupak koji se sastoji iz većeg broja elemenata. U osnovi ima tri elementa/faze. *Prvo*, to je logički element, tj. teorija. Ona predstavlja početak i kraj svakog ekonomskog istraživanja, reper i orijentir kojim se rukovodi svako istraživanje. Tako na primer, savremena teorijska znanja iz određene ekonomske oblasti (finansija, menadžmenta, marketinga...) predstavljaju teorijski aspekt spoznaje definisanog istraživačkog pitanja. Ova znanja moraju se savladati pre nego što se krene u postupak formulisanja hipoteza, prikupljanja i analize podataka itd. *Drugo*, to je proces prikupljanja podataka, empirijski aspekt koji je sam po sebi veoma složen i značajan. *Treće*, to je proces analize podataka koji za cilj ima donošenje zaključaka, odnosno dolazak do novih saznanja (ili pak provere postojećih). Ova faza zahteva i poznavanje posebnih metoda i tehnika, za obradu podataka. Svi navedeni elementi predstavljaju jednu solidnu građevinu koju nazvamo strukturom.¹⁵

Da bi smo dali validan odgovor na postavljeno istraživačko pitanje u projektu istraživanja, kakav je specijalistički strukovni rad, koristimo određena sredstva i sledimo određene principe i pravila. Njih zovemo metodama.¹⁶ Prema tome, ova kategorija stvaralaštva zasniva se na epistemološkim principima koje nameće naučni metod.¹⁷

Samo ono saznanje koje je savremeno i aktuelno,¹⁸ objektivno¹⁹, sistematično²⁰, precizno²¹, pouzdano²², proverljivo²³, opšte²⁴ i

¹⁵ Bon Jour, L., The Structure of Empirical Knowledge, Cambridge: Harvard University Press, 1985

¹⁶ Sam termin metod potiče od grčke reči *methodos* i ima više značenja. Često je prisutno zdravorazumsko značenje koje podrazumeva svaki odabrani postupak kojim se rešava neki problem. Dakle, u osnovi svakog metoda nalazi se vizija predmeta istraživanja. Proizilazi da metodološki prilaz istraživanju predstavlja naučni stav na osnovu kojeg istraživač polazi u istraživanju neke ekonomske pojave (problema).

¹⁷ Ayers, M., Locke, V., *Epistemology*, Routledge, London, 1991

¹⁸ Savremenost i aktuelnost je jedno od osnovnih principa kojim se jedno načno saznanje kvalifikuje vrednim.

¹⁹ Objektivnost postavlja zahtev naučnom saznanju da zakonitosti koje nauka formuliše budu objektivnog karaktera. Drugim rečima, naučno saznanje, ne sme da bude subjektivno zasnovano na našim željama, volji, proceni.

²⁰ Sistematičnost podrazumeva sistem koji povezuje sve faze naučnog istraživanja u jednu konsistentnu celinu.

komplementarno²⁵ ima karakter naučnog saznanja. Specijalistički stručni rad treba da krasi ovi atributi (uslovi koji su očito strogi).

Naučni metod predstavlja način testiranja teorija i hipoteza koristeći određena striktna pravila analize, prikupljanja podataka i interpretacije stvarnosti unutar jasno definisanih uslova. Iz ovoga slede dve osnovne pretpostavke na kojima počiva naučno istraživanje. Prvo, moramo imati neku teoriju ili hipotezu koju testiramo; drugo, moramo da poznajemo pravila analize, posmatranja i interpretacije. Oba elementa su sastavni i nerazdvojni deo naučnog metoda.

Primena principa, pravila i procedura naučnog metoda nam omogućava da na jasan, konsistentan, sistematičan i logičan način prezentujemo istraživanja. Pri tom valja naglasiti da ne postoji „najbolji način“ da se nešto kaže, istraži... Ne postoji nikakav savršen platonovski oblik koji čeka da ga neki oštrouman autor osvetli.²⁶ Operacionalizacija je uvek kreativan čin i u mnogome zavisi od sposobnosti istraživača, njegove spremnosti, vekštine i teorijskog poznavanja problema. Istraživanje je pre svega, čin predanosti. Prema tome, u ovom poslu, ne postoje standardizovani koraci i univerzalna rešenja. Međutim, ono što je moguće i poželjno jeste primena jedne metodološki standardizovane procedure u istraživačkom procesu. Konačno, glavno načelo istraživanja leži u pretpostavci, da ako je ono dobro struktuirano, rezultati će uslediti.

Bez pretenzija da damo metodološko standardizovani obrazac procedure istraživanja, iznosimo naše viđenje redosleda koraka u istraživačkom procesu kod tema teorijsko-aplikativnog karaktera, kao jedan od načina operacionalizacije istraživačkog poduhvata. Prvi korak u tom procesu jeste projektovanje sadržaja i strukture strukovnog istraživanja. To se najbolje može ilustrovati sledećom tabelom.

²¹ Preciznost prati sve aspekte naučnog saznanja (definisanje problema, formulisane hipoteze, prikupljanje podataka...)

²² Pouzdanost naučnog saznanja se povećava sa boljom teorijskom elaboracijom (jasnim definicijama i dobrim objašnjenjima), koja ide u prilog pojavi koju istražujemo (i obratno).

²³ Naučno saznanje koje ne možemo proveriti nema nikakvu vrednost jer se ne može dokazati.

²⁴ Opštost – ne postoji načini zakon kojim nema karakteristiku opštosti

²⁵ Veoma je važno da su svi principi međusobno povezani (komplementarni), jedne druge podrazumevaju

²⁶ Bon Jour, L., The Structure of Empirical Knowledge, Cambridge: Harvard University Press, 1985

Tabela 1. Sadržaj i struktura projekta strukovnog istraživanja

-
1. Naslov
 - *Predgovor*
 - *Abstrakt (kratki sažetak)¹*
 2. Sadržaj²
 3. Uvod³
 4. Metodološko-hipotetički okvir istraživanja
 - *Predmet⁴ i cilj istraživanja⁵*
 - *Hipoteza od kojih se polazi u istraživanju*
 - *Metode u istraživanju*
 5. Teorijski aspekti istraživačkog pitanja⁶
 6. Empiriski aspekti istraživačkog pitanja (analitičko-praktični deo)⁷
 7. Zaključak (rezultati i doprinos istraživanju)⁸
 8. Literatura (izvori, prilozi)
-

1. Osnovna svrha i cilj istraživanja, načela primenjene metodologije glavni rezultati i zaključci
2. Sa stanovišta autora sadržaj je orijentacioni plan istraživanja; Sa stanovišta čitaoca numeričko-tekstualni pregled rada; čitalačev putokaz
3. Motiv i razlozi za odabir teme; značenje i osnovna namena rada, kratka struktura rada;
4. Tehničko određenje predmeta istraživanja. Zahteva poznavanje savremene ekonomske discipline o kojoj je reč, menadžment, marketing, ekonomija, finansije...)
5. Cilj i značajempirijskog istraživanja je da prepozna, prouči, objasni i primeni savremena teorijska znanja iz određene ekonomske oblasti u praksi i unapredi postojeću praksu
6. Teorija je korisno oruđe koja predstavlja u logičkom smislu početak i kraj istraživanja. Teorije su intelektualne alatke. One pokreću kreativno razmišljanje o problemu istraživanja, ukazuju na važnost, atraktivnost i korisnost istraživačkog problema i na moguće puteve kojim treba krenuti.
7. Sastoji se iz činjenica, spoznaja, stavova, podataka i informacija kojima se dokazuje ispravnost i istinitost postavljenih hipoteza.
8. Sinteza svih relevantnih spoznaja iznetih u analitičkom delu rada. Daje odgovor šta je istraživanjem postignuto, koliko je rad unapredio stručnu praksu (predlog rešenja, mera i akcija za primenu u praksi); daje smernice budućih pravaca mogućih istraživanja.
9. Jedinstvena bibliografija urađena abecednim redom za svu korišćenu građu

Projekat treba da se satoji iz delova koji međusobno stoje u konsistentnom odnosu. To znači da u istraživanju svaka faza mora biti povezana sa prethodnom. Ovaj princip važi za svaki aspekt naučnog postupka.

2.2. Metodološko-proceduralni postupak u procesu istraživanja ekonomskih pojava

Da bi na zdravim metodološkim osnovama obavili istraživanje neophodno je identifikovati tri elementa: 1) istraživačko pitanje na podlozi jasno formulisanog konceptualnog okvira; 2) ekonomsku paradigmu kao opšti teorijski korpus na kome počiva specifični konceptualni okvir; 3) konkretne ekonomske uslove sredine u kojima se istraživanje obavlja (kontekstualni okvir).²⁷

Svako istraživanje podrazumeva definisanje jasnog konceptualnog okvira. Ekonomska nauka je podeljena na naučna područja, a u okviru svakog od područja postoje uže oblasti i discipline. Ove naučne oblasti nude razumevanje jednog ekonomskog područja. Konceptualni okvir je prema tome izveden iz određene ekonomske oblasti i predstavlja teorijsku operacionalizovanu platformu koja je u stanju kao takva da jasno definiše istraživačko pitanje.

Ukoliko želimo da realizujemo istraživanje na način da se empirijski bavimo nekim konkretnim ekonomskim problemom moramo da uvažimo neku (ili više) ekonomsko-teorijsku paradigmu da bi izgradili konceptualni okvir istraživanja. Pojmovi koji su u njemu sadržani nam omogućavaju da jasno, nedvosmisleno, postavimo istraživačko pitanje bez kojeg istraživanje nije moguće. On će nam omogućiti da bolje razumemo predmetnu stvarnost, te na tim osnovama postavimo hipoteze i realizujemo istraživanje. Prema tome, konceptualni okvir predstavlja skup sistematizovanih pojmova koji se, sa jedne strane, oslanjaju na ekonomsku teoriju, a, sa druge strane, uvažavaju sve empirijske sistematski prikupljene informacije o problemu (koje smo mi, ili je, pak, neko drugi organizovao).

Kreiranje konceptualnog okvira je jedan odista težak, zahtevan, odgovoran i nadasve kreativan posao. Svaki konceptualni okvir se sastoji od nekoliko ključnih pojava kojima determinišemo empirijsko polje istraživanja. S obzirom da su pojmovi kompleksni po svojoj apstraktnoj prirodi u procesu istraživanja prevodimo ih na jezik indikatora. Na ovaj način uspostavljamo vezu između teorije i empirije.

²⁷ Mihajlović, D., Metodologija naučnih istraživanja, FON, Brograd, 1999

Saznanje da se potpunija i objektivnija predstava o predmetu istraživanja stiče kada se pored istraživanja konkretne jedinice analize posmatraju veze i odnosi koje uspostavlja ista sa svojom sredinom (okruženjem), opredelila je da umesto metodološkog polazišta neoklasike (izolovanog posmatranja predmeta analize) sugerišemo holističko-sistemske pristup u istraživanju ekonomskih pojava.

Mnoštvo mogućih veza i odnosa elemenata jedinice analize sa elementima sredine, koje teži ka beskonačnosti, najpotpunije objašnjava značaj izgradnje okvira kojim determinišemo kontekstualno polje istraživanja.

Definisanje istraživačkog pitanja. Svrha i cilj istraživanja je prva stvar koju moramo razjasniti u procesu istraživanja. U strukturi istraživanja jedan od ključnih početnih postupaka jeste jasno i precizno definisanje problema samog istraživanja. Ne može da postoji istraživanje ukoliko se jasno i precizno ne definiše istraživački problem, ili istraživačko pitanje. U istraživačkom postupku, zbog same prirode ekonomskih pojava, tj. usled njihove kompleksnosti, definisanje istraživačkog pitanja podrazumeva izvesni redukcionizam u pristupu koji je uzrokovan bilo empirijskim, bilo praktičnim razlozima.

Istraživanje koje pokušava da bude sveobuhvatno u krajnjem ishodu niti je u stanju da ponudi jasne odgovore na veliki broj pitanja, niti na bilo koje pojedinačno pitanje daje jasan i nedvosmislen odgovor. Zato je osnovna metodološka preporuka da je bolje i da jasno do kraja saznamo „jednu stvar“, nego da saznamo „po malo“ o velikom broju pitanja. Cilj je da izaberemo jedno, pre nego li više ili nekoliko istraživačkih pitanja.

Svako istraživačko pitanje mora da se posmatra iz više uglova. Osnovna pravila za formulisanje jasnog i preciznog istraživačkog pitanja mogu se najbolje sagledati iz pregleda datog u tabeli 2.

Tabela 2. Osnovna pravila za formiranje jasnog i preciznog istraživačkog pitanja

<i>Osnovna pravila</i>	<i>Opis pravila</i>
<i>Konceptualna validnost</i>	U osnovi svakog istraživanja nalazi se određeni konceptualni okvir koji proističe iz neke ekonomske teorije (discipline) koja tretira određenu klasu pojava za koje je vezan istraživački problem (pitanje).
<i>Teorijska relevantnost.</i>	Nezavisno od samog konceptualnog okvira na koji se istraživačko pitanje oslanja, ono mora biti relevantno i iz šireg teorijskog ugla.
<i>Praktična relevantnost</i>	Ekonomika danas ide u korak sa svetom koji se neposredno menja. Često se od

	ekonomista traži da objasne uzroke ekonomskih dešavanja i da preporuče rešenja kojima bi se poboljšali ekonomski ishodi. Drugim rečima, istraživanje koje za rezultat ne pruža mogućnost da se nešto u ekonomskoj stvarnosti promeni (u progresivnom smislu) na bolje, ne predstavlja u punom kapacitetu pitanje koje treba da bude predmet istraživanja.
<i>Empirijska validnost</i>	Empirijska validnost istraživačkog pitanja je zadovoljena kada u istraživačkom postupku dodjemo do odgovora na istraživačko pitanje na osnovu empirijskog materijala koji smo prikupili u istraživačkom procesu.
<i>Jasnost i razgovetnost</i>	U definisanju samog pitanja mora biti sasvim jasno šta je to što mi želimo da saznamo u istraživačkom procesu. Nejasna pitanja će znatno otežati izbor metoda i istraživačku proceduru i, jednako, odgovor koji se dobija na taj način biće nejasan, a to je nešto što svakako treba izbeći.
<i>Mogućnost operacionalizacije.</i>	Valjano postavljeno istraživačko pitanje mora biti moguće operacionalizovati, tj. prevesti na jezik indikatora.
<i>Utvrđiti moguće odgovore</i>	Pre početka procesa istraživanja moramo na spekulativan način da predvidimo moguće odgovore na postavljeno istraživačko pitanje.
<i>Imati u vidu moguće metode</i>	Na isto istraživačko pitanje moguće je dati odgovor koristeći različite metode. Pri tom je poželjno voditi računa da se istraživačko pitanje usklađuje sa realnim istraživačkim mogućnostima nosioca istraživanja.

Izvor: Prilagođeno prema: Bon Jour, L., The Structure of Empirical Knowledge, Cambridge: Harvard University Press, 1985

Izbor metode istraživanja. U metodologiji postoji čitav niz kvantitativnih i kvalitativnih metoda koje se koriste kako bi se došlo do odgovora na istraživačko pitanje. Svaka metoda ima određene prednosti i nedostatke i neki problem će na detaljniji način biti osvetljen primenom jedne, odnosno druge metode. Tako na primer, ako želimo da otkrijemo karakteristike neke šire grupe populacije najpogodniji metod bio bi anketno istraživanje. Ukoliko pak želimo da razumemo ponašanje pripadnika neke ciljane grupe potrošača, individualni intervjui su sasvim prikladni. Ukoliko, pak, u praksi postoje oprečni stavovi i različiti motivi i interesi stejkholdera preduzeća po istom pitanju, grupni intervju je uobičajeni i veoma efikasan pristup.

Statistička analiza predstavlja skup statističkih i matematičko-statističkih metoda²⁸ koje se koriste u situacijama kada se istražuju masovne pojave u cilju otkrivanja zakonitosti koje njima vladaju.

Statistička analiza je jedan od najpouzdanijih sredstava za merenje varijabli bez obzira na oblik ispoljavanja (količina, vrednost i dr.); za izražavanje odnosa između njih; za donošenje odluke o izboru između alternativa; za izbor mogućih pretpostavki za testiranje hipoteza o međusobnoj povezanosti dve, ili više varijable ili pojava; za ocenjivanje numeričkih vrednosti funkcija kojima se one izražavaju, kao i za verifikovanje rezultata naučnog istraživanja, upoređivanjem pretpostavljenog i stvarnog (empirijskog) stanja stvari date pojave koja je predmet analize.

Istoriografski metod je uobičajen pristup kada je geneza neke pojave problem istraživanja dok se bitne razlike između interesnih grupa, poslovnih i privrednih sistema (preduzeća, država) mogu osvetliti primenom komparativne metode.

U nekim specifičnim situacijama, pak, i *eksperiment* je legitimna metoda, iako je njegova primena u ekonomskim uslovima ograničena.

Analiza slučaja, svakako, može biti više nego korisna kada jedan pojedinačni slučaj reflektuje prirodu ekonomskih odnosa, ili neki specifičan poslovni model. Metod je deskriptivan po svojoj prirodi. Podrazumeva dubinsko istraživanje jednog jedinog slučaja. Precizan i jasan uvid u ekonomske dimenzije pojedinačnog daju mogućnost otkrivanja i postavljanja novih hipoteza šireg značaja. Ovaj tip kvalitativnog istraživanja rezultat je priznanja da kvantitativne metode istraživanja imaju ograničenja. Ključna pitanja na koje ovaj tip istraživanja želi da odgovori jesu kako i zašto, a ne (kao u kvantitativnim istraživanjima) koliko i u kojoj meri.

Dakle, ekonomska nauka nudi širok repertoar različitih metoda koje je moguće primeniti u procesu traženja odgovora na naučna i istraživačka

²⁸ U statističkoj analizi najčešće se koriste numerički podaci o nekoj pojavi (varijabli), kao što su tabele, grafikoni i kartogrami za prikazivanje varijabla, relativni brojevi (strukture, lančani, bazačni, skupni indeksi, srednje vrednosti (aritmetička, geometrijska sredina, medijana, modus), mere disperzije (opseg i dr.), analize vremenskih serija (linearni trend, eksponencijalni trend), reprezentativne metode (skupovi i uzorci), regresione analize, korelacija, računi verovatnoće, ekonometrijski modeli (input-output analiza) itd.

pitanja. Ključno je da se na pravo pitanje odgovori primenom prave u datoj situaciji najadekvatnije metode.

Određivanje analitičke jedinice. Istraživačko pitanje u najvećem broju slučajeva određuje jedinicu analize. Svako istraživanje jasno identifikuje analitičku jedinicu u skladu sa istraživačkim problemom i konceptualnim okvirom. Precizna identifikacija analitičke jedinice je preduslov za potonju realizaciju istraživačke procedure i pružanje naučnih odgovora na pitanje koje je istraživanje postavilo za cilj.

Analitičke jedinice u ekonomskom istraživanju najčešće su individue (racionalni homo economicus), grupe (njihovo ponašanje na tržištu), poslovni i privredni sistemi (preduzeća, države), itd.

Uzorak i izbor finalnih jedinica je zadatak koji sledi nakon precizne identifikacije analitičke jedinice. Uzorak predstavlja metodološki način da se izvrši izbor finalnih jedinica koje reprezentuju čitavu analitičku jedinicu. Tako, npr., ako se opredelimo za analizu slučaja kao metod, izbor slučaja se bazira na nekim kriterijumima koji su najadekvatniji za proces istraživanja.

Primena instrumenata istraživanja. Da bi realizovali istraživanje potrebni su nam određeni instrumenti.²⁹ Različite istraživačke metode imaju različite instrumente. U anketnom istraživanju kao instrument se koristi anketa. U intervjuima se ističu različiti tipšovi intervju: strukturirani, nestrukturirani intervjui itd.

Svaki instrument u osnovi ima tri sastavna elementa: 1) tehničke elemente (predstavlja svojevrsnu tehniku istraživanja), 2) saznavne elemente (ima za cilj da iscrpi istraživački problem); 3) organizacione elemente (niz kadrovskih, organizacionih, administrativnih pitanja).

Prikupljanje i analiza podataka. Nakon pripreme instrumenata istraživanja sledi faza prikupljanja podataka. U ovoj fazi se od stvarnosti uzima ono što je analitički određeno kao prednost istraživanja. Nakon što se podaci prikupe, sledi proces analize podataka. U ovom postupku se, zavisno od primenjene metode i prirode podataka, koristi čitav niz, neretko i složenih tehnika, koje nam daju odgovore na postavljena pitanja.

Proces analize podataka najčešće podrazumeva: 1) klasifikaciju empirijskog materijala; 2) komparaciju empirijskih informacija po

²⁹ Pod instrumentima podrazumevamo metodološki osmišljena sredstva koja nam omogućavaju da sistematski prikupimo podatke u skladu sa istraživačkim zadacima i ciljevima.

različitim kriterijumima; 3) proveravanje i preispitivanje hipoteza; 4) utvrđivanje veza i odnosa između elemenata; 5) testiranje i proveru mogućih rezultata. Reč je u stvari o empirijskom aspektu istraživačkog pitanja koji je sam po sebi složen i značajan. Podrazumeva sveobuhvatnu analizu koja pruža odgovor na pitanje koje je istraživanje postavilo za cilj.

Analiza podataka ima kreativnu i vremensku dimenziju. Kreativna dimenzija analize podataka ukazuje na to da ovaj proces nema ustaljeni hodogram aktivnosti. Traži posebna znanja i tehnike. Neretko se za ovu svrhu uzimaju eksperti koji poznaju tehnike analize i pružaju stručnu pomoć u traganju za odgovorima na istraživačko pitanje. Vremenska dimenzija analize podataka ukazuje na to da je ovaj proces nužno vremenski da se ograniči i odredi trenutak kada počinje, kada prestaje i kada se prelazi na narednu fazu istraživanja.

Značaj i uloga hipoteza³⁰ u operacionalizaciji istraživanja. Teorije koje predstavljaju skup pojmova, pretpostavki, propozicija, nikada ne mogu biti konačno potvrđene, ili opovrgnute. Jedino što je moguće jeste veći, ili manji stepen poverenja u korisnost same teorije koja je odraz saznanja do kojih smo došli na osnovu provera postavljenih hipoteza. Dakle, sredstva za proveru validnosti teorije jesu hipoteze. Da bi hipoteze obavile ovaj zadatak (funkcija testiranja teorije), najpre je nužno da konceptualni okvir uvaži sve specifičnosti aktuelne ekonomske stvarnosti (konkretnu sredinu) u kojima se istraživanje obavlja. Nakon toga je potrebno transformisati istraživačko pitanje u hipotezu koja će biti vodič u procesu istraživanja.

Hipoteza je iskaz o tome šta mislimo o događajima iz stvarnosti. Najčešće se hipoteza definiše na sledeći način: što je veći d (dohodak), to je veća C (potrošnja). Ova hipoteza izražava odnos kovarijacije između pojava. Ovo zato što hipoteza ne govori da je rast dohotka uzrok višeg životnog standarda (potrošnje), već jednostavno izražava povezanost između dve pojave.

Ukoliko želimo da obezbedimo empirijsku potvrdu naše hipoteze, nužno je da sa nivoa teorije siđemo u stvarnost. To znači da moramo da organizujemo opservacije, odnosno da usvojimo koncept varijable.

Transformacija koncepta u varijable. Da bi empirijski testirali teoriju uz pomoć hipoteza, nužno je da pojmove transformišemo u varijable. Ukoliko želimo, npr., da neke pojave u marketingu (kvalitet usluga potrošačima) uključimo u bilo koju hipotezu, nužno je da obavimo složen proces

³⁰ Šire o tome: Novaković, S., Hipoteze i saznanje, Uloga hipoteza u rastu naučnog znanja, Nolit, Beograd, 1984

transformacije ovog pojma u nekoliko merljivih varijabli (empirijski prihvatljive jedinice posmatranja).

Varijable imaju centralno mesto u istraživanju. Omogućuju da identifikujemo šta je to što trebamo posmatrati kako bi potvrdili hipoteze empirijskim vrednostima.

U procesu testiranja hipoteza nužno je varijable staviti u odnos zavisne i nezavisne varijable. Da li je jedna varijabla zavisna, ili nezavisna, zavisi od dizajna istraživanja, odnosno od pretpostavljene veze između pojava koja je operacionalizovana hipotezom. Tako je, npr., $C(\text{potrošnja}) = FD$ (raspoloživog dohotka). Jedna je uvek uzrok i zove se nezavisna varijabla (D), a druga je posledica (C), zavisna varijabla. U ovoj situaciji promena vrednosti nezavisne varijable mogu biti uslov promene vrednosti zavisne varijable, te na taj način potvrđujemo hipotezu. Ukoliko u stvarnosti potvrdimo vezu između dve varijable, to je razlog da povećamo vrednost naše hipoteze i potvrdimo teorijske pretpostavke.

Odnos između zavisne i nezavisne varijable neretko je uzrokovan nekom trećom varijablom. Ukoliko je ovo slučaj, ovu treću varijablu zovemo *antecedentnom*. Na primer: kažemo da je rast dohotka uzrokovn rastom produktivnosti. Identifikovanjem antecedentne varijable (rast produktivnosti) dodatno smo doprineli kvalitetu našeg objašnjenja, analizirajući veze između pojava. Otkrivanje antecedentne varijable, dakle, veoma je važan posao u otkrivanju kauzalnog lanca koji je važan sa stanovišta istraživanja.

Formulisanje hipoteza. Hipoteze predstavljaju ključni instrument za testiranje teorije. One omogućavaju posredovanje između teorijskih premisa i stvarnosti. Do hipoteza se dolazi induktivnim, ili deduktivnim putem.

Ukoliko smo još u fazi formulisanja teorije, onda je najbolji način da formulišemo hipoteze metodom induktivne generalizacije. Na primer, možemo na osnovu analize sekundarnih podataka u marketingu da utvrdimo da lojalnost potrošača zavisi od nivoa satisfakcije potrošača u procesu kupovine roba i usluga. Na osnovu premise možemo postaviti hipotezu koja upravo dovodi u vezu odnos između ove dve pojave. Međutim, sve dok ne definišemo teoriju koja objašnjava zašto postoje veze između ove dve pojave, mi ne možemo koristiti povezanost između ovih činjenica kao objašnjenje za preferencije potrošača. Onog trenutka kada definišemo teoriju i povežemo varijable u jedan koherentan sistem, postaje moguće da izvedemo hipoteze iz te teorije koristeći dedukciju. Reč je o procesu u kome se već poznate informacije sadržane u teoriji stavljaju u eksplicitnu formu. Tako, npr., ako su svi članovi društva potrošača iz

Srbije zagovornici efikasnije zaštite potrošača konkretnim merama ekonomske politike Vlade, dedukcijom možemo pretpostaviti da se i članovi društva potrošača iz Niša zalažu za istu stvar. Proverimo ovu hipotezu. Ukoliko bi, dakle, sada izabrali uzorak potrošača iz Niša i pitali ih da li su oni za efikasnu zaštitu potrošača na opisan način, to bi bio najjednostavniji put da činjenicama potvrdimo, ili opovrgnemo hipotezu. Ukoliko bi naše istraživanje pokazalo da su svi članovi društva potrošača iz Niša za ..., time bismo potvrdili hipotezu i konsekvnetno bismo povećali validnost teorije na osnovu koje smo formirali samu hipotezu (i obratno). Da zaključimo, hipoteze služe kao sredstvo da teorijske pretpostavke sudarimo sa činjenicama, odnosno da se teorije mogu direktno testirati na osnovu dedukcije. Ali, treba da znamo i sledeće: samo uz pomoć indukcije moguće je prikupiti činjenice, potvrditi ili osporiti hipotezu i na taj način proveriti teoriju (povećati joj, ili osporiti validnost).

Operacionalizacija hipoteze. Pod operacionalizacijom hipoteze podrazumevamo redukovanje (prevođenje) apstraktnog teorijskog koncepta na teren empirijski merljivih indikatora. Naime, istraživački proces u ekonomskim (društvenim) naukama se ne razlikuje od istog u prirodnim naukama. Problem je, međutim, u tome što su pojave u društvenim naukama kompleksnije, teorije apstraktnije, a pojmovi složeniji. To je razlog što je ekonomske pojave teže posmatrati i kvantifikovati (iako je ekonomska nauka najegzaktnija među društvenim naukama).

Proces operacionalizacije teorijskog aspekta istraživačkog pitanja počiva na redukciji. Ovo znači da moramo da simplifikujemo pojmove (koncepte) kako bi ih preveli na empirijski merljive indikatore. Budući da indikatori ne reflektuju celinu koncepta, proističe da neka značenja koncepta ostaju van istraživačkog procesa i nisu predmet istraživanja. Zadatak dobre operacionalizacije je da ovi gubici budu što manji. Od ovog procesa bitno zavisi vrednost indikatora i kvalitet samog merenja. Evo kako to izgleda na konkretnom primeru. Recimo, želimo da istražimo kvalitet megamarketa u gradu i utvrdimo koji je najbolji. Neki tvrde da je „Tempo“ najbolji, drugi „Metro“, treći „Interex“. Ukoliko želimo da što preciznije kvantifikujemo i kvalitet megamarketa, onda moramo da operacionalizujemo ovaj pojam konkretnim empirijskim indikatorima (asortiman robe, cene, kvalitet usluge i unutrašnjeg prostora) koji se mogu kvantifikovati. Reč je o limitiranom broju vrednosti putem kojih merimo one spekte stvarnosti koji su predmet naših istraživanja.

Različite opservacije i merenja jesu naša konačna ocena na osnovu koje donosimo zaključke i odgovaramo na istraživačko pitanje. U vezi s tim Lord Kelvin kaže: „Kada ste u stanju ono o čemu govorite i da merite, da izrazite u brojevima, onda o tome nešto znate; kada stvar (pojavu) ne

možete da merite, kada ne možete da je izrazite u brojevima, vaše znanje je onda mršavo i nezadovoljavajuće; tu se možda radi o početku saznanja, ali vi teško da ste u svojim mislima napredovali do stadijuma nauke.“³¹

Izvođenje zaključaka i prikazivanje rezultata istraživanja. Osnovni cilj svakog istraživanja (nakon što se podaci analiziraju) je da se dode do određenih saznanja ili zaključaka o određenom istraživačkom pitanju (problemu). Na ovaj način se u metodološkom smislu istraživanje vraća na sam početak, odnosno na teorijsku ravan.

U osnovi, zaključci do kojih se dolazi mogu biti potpuni i partikularni. Potpuni su u situaciji kada smo u stanju u potpunosti da odgovorimo na istraživačko pitanje, a partikularni su kada nam istraživanje omogućuje da damo odgovore o nekim delovima, dok u nekim drugim zaključke nije moguće izvesti.

Najvažnija stvar je da se zaključci striktno povežu sa samim empirijskim podacima i da se nijednog trenutka ne dozvoli spekulacija koja nema jasan empirijski osnov.

ZAKLJUČAK

U domaćoj stručnoj i naučnoj literaturi oblast metodologije ekonomskih istraživanja je prilično nedorečena. Mnoge oblasti nisu temeljno obrađene, a posebno ne u jednom celovitom sveobuhvatnom udžbeniku. Reklo bi se čak da skoro niko od najvećih imena ekonomske nauke nije ostavio posebno delo iz oblasti metodologije ekonomskih nauka. U tom smislu, prezentirani rad na ovu temu je bio veliki izazov sa više aspekata. Pre svega, rad je sam po sebi predstavljao izazov, kako sa stanovišta značaja za predmetnu oblast, tako i sa stanovišta njegovog sadržajnog obuhvata. Drugi izazov se odnosio na specifičnost pragmatičnog pristupa koji je primenjen u ovom radu u cilju da se olakša studentima specijalističkih studija sama priprema i izvedba specijalističkog rada.

Rad nije pretendovao da daje apstraktna objašnjenja metodologije naučnog istraživanja ekonomskih pojava. Fokus je bio na praktičnim i korisnim smernicama i upustvima namenjenim studentima specijalističkih studija u izradi završnog rada. Nalazimo da je upravo ovo bio najveći nedostatak dosadašnjih radova objavljenih na ovu temu.

³¹ Branimir Ilić, Strategija koja privlači kapital, Zbornik radova „Izazovi menadžmenta i marketinga u globalnom okruženju“, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, april 1998, str. 59

Osnovna poruka rada jeste da se u izradi specijalističkog projekta primenjuju naučne metode istraživanja bez obzira što ova kategorija stvaralaštva ne spada u domen naučnog stvaralaštva.

Primena principa, pravila i procedura naučnog metoda u izradi specijalističkog rada omogućava da se na jasan, konsistentan, sistematičan i logičan način pristupi istraživanju i dodje do određenih saznanja ili zaključaka o konkretnom istraživačkom pitanju (problemu). Rad, takođe, ukazuje na različita metodološka polazišta vodećih škola ekonomske misli u istraživanju ekonomskih pojava.

U fokusu savremene neoklasike je istraživački pristup zasnovan na metodološkom individualizmu i stanovištu statičkog poimanja sveta. Ekonomski problemi savremene stvarnosti su, međutim, u toj meri kompleksni i složeni da se ne mogu objasniti simplifikovanim i apstraktnim modelima neoklasične ekonomske doktrine zasnovane na mehaničkom determinizmu i statičnosti.

Savremena naučna (ekonomska) metodologija pokazuje i dokazuje da je neoklasični metodološki pristup neodrživ iz prostog razloga što se sve u svetu nalazi u stalnom kretanju i menjanju. Već to saznanje ističe da i zakoni koje utvrđuje ekonomska nauka su podložni menjanju, pošto se u svakoj novoj vremenskoj dimenziji stižu nova naučna i iskustvena saznanja. U takvim okolnostima savremeni mejnstrim u ekonomskoj nauci koristi holističko-sistemski pristup kao metodološko polazište u istraživanju ekonomskih pojava. Reč je o pragmatičnim naučnim pogledima na probleme realnog sveta, a koje je neoklasična ekonomska doktrina gurnula u stranu. Ovaj novi pristup ne uvažava stav da je svet uređen po načelima mehaničkog determinizma (zakovitostima Njutnove fizike), već utvrđuje da je svet uređen po pravilima, načelima i zakonima koje stalno i iznova otkriva i kontinuirano proverava savremena ekonomska nauka.

REFERENCE:

1. Barnes B, Bloor, D. and Hanky, J., Scientific Knowledge, Chicago, the University of Chicago Press, 1996
2. Ayens, M., Locke, V., Epistemology, Routledge, London, 1991
3. Bon Jour, L., The Structure of Empirical Knowledge, Cambridge: Harvard University Press, 1985
4. Koem, M., Najgec, E., Uvod u logiku i naučni metod, Zavod za udžbenike, Beograd, 1965
5. Zecenika Ratics, Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000

6. Arrow, K. J., Methodical Individualism and Social Knowledge, *American Economic Review*, Vol. 84, No.2, 1994, pp.1-9
7. Bunge, M., Systemism the Alternative to Individualism and Holism, *The Journal of Socio-Economics*, Vol 29, No. 2, 2000, pp. 147-157
8. Ekećund, B. R., Herbert, R. F., *Povijest ekonomske teorije i metoda*, treće izdanje, Mate, Zagreb, 1997
9. Hodgsum, G. M., Meanings of Methodological Individualism, *Journal of Economic Methodology*, Vol. 14, no. 2, 2007, pp. 211-226
10. Manić, S., *Kontroverze o ekonomskoj metodologiji*, Admiral books, 2009, Beograd
11. Maukju, N. G., *Principi ekonomije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2004
12. Menged, K., *Istraživanja o metodi društvenih nauka s posebnim akcentom na političku ekonomiju*, knjiga I, Službeni glasnik, Beograd, 2008
13. Novaković, S., *Hipoteze i saznanje*, Uloga hipoteza u rastu naučnog znanja, Nolit, Beograd, 1984
14. Pečujlić, M. i Milić, V., *Metodologija društvenih nauka*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1991
15. Stefanović, Z., *Instrumentalistički pravac ekonomske misli*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2009
16. Šušnjić, A., *Metodologija*, Čigoja Štampa, Beograd, 2002
17. Udehn, L., *Metodological Individualism: Background, History and Meaning*, London and New York: Routledge, 2001
18. Zwirn, G., Methodological Individualism or Methodological Atomism: The Case of Fridrich Hayek, *History of Political Economy*, Vol. 39, No. 1, 2007, pp. 48-80
19. Šomić, M., *Kako nastaje naučno delo*, Svetlost, Sarajevo, 1959
20. Milanović, D., *Metodologija naučnih istraživanja*, FON, Brograd, 1999
21. Milosavljević, S., *Osnovi naučnositraživačkog rada*, Naučna knjiga, Beograd, 1989.

BASIC METHODOLOGICAL BACKGROUND FOR VOCATIONAL RESEARCH OF ECONOMIC SCENE

Nebojšta Backović, Gordana Jovanović, Sonja Radenković
College of Economics Pec in Leposavic

Abstract. Specialist professional work is a kind of a research project on economic issues (problems). This paper aims to show that preparation of specialized project applies scientific research methods, no matter what the category of creativity lies beyond the scope of scientific creativity. The application of principles, rules as well as the procedures of scientific method in developing specialist work provides ones to access the research in a consistent, systematic and logical way, as well as to come to certain findings or conclusions on a specific research question (problem).

keywords: methodology, vocational studies, economic scenes